КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Арашан гуманитардык институтунун ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ

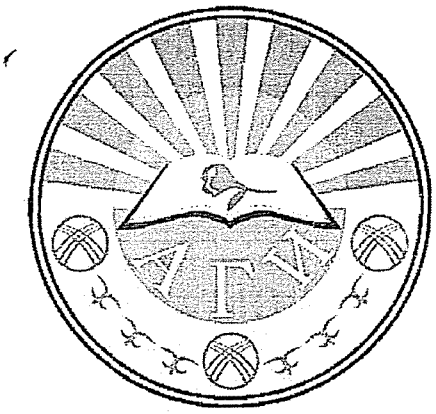

Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İLMÎ DERGİSİ

5-6

БИШКЕК / BİŞKEK - 2008

Kur'ân-ı Kerim'e Göre Meleklerin Rasulullah'a Yardımı

Prof. Dr. Ömer ÇELİK*

Özet:

Kur'ân-ı Kerim, değişik vesilelerle meleklerden, onların Peygamber Efendimiz'e, diğer peygamberlere, salih insanlara ve mü'minlere yardım etmesinden bahseder. Bu makalede meleklerin özellikle Rasulullah -sallallahu aleyhi ve selem-'e yardımı tedkik edilecek; bu yardımların nasıl, ne zaman ve hangi şekillerde olduğu, bununla bizlere hangi mesajların verilmek istendiği izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Melek, Cibril, Hicret, Bedir, Uhud, Hendek, Huneyn.

Abstract:

"Assistance of the Angels to the Holy Prophet Muhammad According to Noble Koran"

The noble koran occasionally talks about the assistance of the angels to the holy prophet Muhammad (pbuh), other prophets,friends of Allah and pious people. This paper focuses on the quantity and condition of angels'assistance to the holy prophet Muhammad.

Key words: Angel, Gabriel, migration, ditch, Uhud.

Аннотация:

Коран различными способами повествует об ангелах, о том, как они помогали нашему пророку (с.а.в), другим пророкам, искренне верующим людям и мусульманам. В этой статье в большей мере будет рассмотрена и раскрыта тема помощи ангелов нашему пророку (с.а.в); то есть, в каком виде была эта помощь, когда и каким образом осуществлялась, и какие послания этим самым они пытались передать нам.

Ключевые слова: Ангел, Гавриил, Хиджра (переезд), Бедир, Ухуд, Хендек, Хунейн.

I. MELEKLER KİMDİR?

"Melek" kelimesinin, "risâlet: elçilik" anlamına gelen iki ayrı kökten, bir de "kuvvet" manasındaki "melk" kelimesinden türediği görülmektedir[2]. Melekler, Al-

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye.

2 el-Cevherî, İsmail b. Hammad, es-Sıhâh Tâcu'l-luğa ve sıhâhı'l-Arabiyye, Kahire, 1982, IV, 1677; ez-Zebîdî, Muhammed Murteda, Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kamûs, Beyrut, 1386, VII, 104; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, Beyrut,

lah Teâlâ'nın buyruklarını yerine getirmekle ve O'ndan aldıkları emirleri yerlerine ulaştırmakla görevli oldukları için onlara bu isim verilmiştir[1]. İbn Cerîr et-Taberî (v. 310/922) tefsirinde "melek" kelimesinin aslı olan "mel'ek"in, risâlet (elçilik) manasında olduğunu söylemektedir. İşte "melâike"ye de bu risâlet (elçilik) manasından dolayı melâike ismi verilmiştir. Çünkü melekler Allah'ın resülleri olup, onları peygamberlerine ve ilgili kullarına gönderir[2]. Ebu Hayyân el-Endelûsî (v. 754/1353) ise "melek" kelimesinin kuvvet anlamındaki "melk"den olduğunu söylemektedir. Şu halde "melek" lügat bakımından "kuvvetli", "kuvvet sahibi" demektir[3].

"Hak Dini" isimli eserde meleklerle ilgili şu bilgi yer alır: Kur'ân ayetlerinin işaretine göre melekler, hem ilmî ve kelâmî bir rûhî tebliğ yapmakta, hem de bir fiil, ilâhî kudret ve yaratmanın da tebliğcisi olmaktadırlar. Peygamberlere ve hatta yine meleklere ilâhî emirleri tebliğ eden melekler bulunduğu gibi **cihad ve diğer hususlarda fiilen kuvvet ve yardım getiren melekler** de bulunmaktadır. Hatta kendisinden "er-Rûh" diye bahsedilen özel bir melekten bile bahsedilir. Şurası açık ki alemde vuku bulan her hadise ile ilâhî kudretin özel bir ilişkisi vardır. Şu halde melekler topluluğunun, ilâhî kudret ve yaratmanın vahdetten kesrete dağılmasını ve onun pek çok değişik nevilerde şekillenip ortaya çıkmasını ifade eden "mebâdi-i fâile: yapıcı temel güçler olarak değerlendirilmesi gerekir. Dolayısıyla kâinatta böyle bir elçilikle vuku bulmayan hiçbir olay, hiçbir fiil ve hareket düşünülemez[4].

Rasûlullah (s.a.s), "Melekler, nûrdan yaratılmışlardır..."[5] buyurmuştur. Meleklerin mahiyet ve hakikatlerinin nasıl olduğu hususunda farklı değerlendirmeler söz konusudur. Kelamcıların pek çoğunun savunduğu görüşe göre melekler mekan tutan varlıklardır. Bunlar, gökyüzünde bulunan, çeşitli şekillere girebilen havâî ve latîf cisimlerdir. Zira peygamberler bunları şekilleriyle görmüşlerdir. Şekiller ise cismanî olup boyutları vardır. Bunlara göre cisimden arınmış maddesiz soyut kuvvet, sadece ilâhî kudrete aittir[6]. İslâm filozoflarının görüşüne göre ise melekler nefisleriyle kaim cevherler olup yer tutan varlıklar değillerdir. Onlar, insan ruhu gibi soyut cevherlerdir fakat mahiyetçe bunlardan farklıdırlar[7].

Melek kelimesi Kur'an'da iki defa "melekeyn" şeklinde tesniye olarak; birincisinde Harut ve Marut için[8], ikincisinde de cennette melek olabileceklerine inandırılmış

1992, I, 184. Ayrıca bkz. er-Râzî, Fahreddin, Mefâtîhu'l-Gayb, Tahran, ts, II, 159; el-Kurtubî, el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an, Beyrut, 1988, I, 182.

1 el-Cevherî, es-Sıhâh IV, 1611; ez-Zebîdî, Tâcu'l-arûs, VII, 182; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XII, 210.

2 et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, Câmi'u'l-Beyân, Beyrut, 1978, I, 155. Ayrıca bkz. er-Râzî, Mefâtîhu'l-Gayb, II, 159; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, ts., I, 302.

3 Ebu Hayyân, Ebu Abdillah Muhammed b. Yûsuf, el-Bahru'l-muhît, Beyrut, 1990, I, 137.

4 Elmalılı, Hak Dini, I, 303-304.

5 Müslim, Zühd, 60; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, VI, 158, 168. Konu ile ilgili bilgi için bkz. el-Eşkar, Ömer Süleyman, İlmü'l-melâiketi'l-ebrâr, Beyrut, 1985, s. 9-10; et-Tabâtabâî, el-Mahlûkâtü'l-hafiyye fi'l-Kur'an, Beyrut, 1995, s. 19.

6 er-Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, II, 160; İbn Ebi'l-Hadîd, Şerhu nehci'l-belâğa, Mısır, 1995, V, 431.

7 Farabi, Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed, el-Medînetü'l-fâzıla, (çev. Nazif Danışman), İstanbul, 1986, s. 20-21; İbn Sînâ, eş-Şifâ, el-İlâhiyyât, Kahire, 1960, II, 445; el-İşârât ve't-tenbihât, Kahire, 1958, III-IV, 764-765. Ayrıca bkz. er-Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, II, 160; İbn Ebi'l-Hadîd, Şerhu nehci'l-belâğa, Mısır, 1995, V, 431; Elmalılı, Hak Dini, I, 305-306; Durusoy Ali İbn Sinâ Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri, İstanbul, 1993, s. 76.

8 el-Bakara 2/101.

olan Adem ile Havva hakkında[1] kullanılır. Cemi şekli olan "melâike" ise Kur'an'da pek sık kullanılır[2]. Fakat müfredi sadece 12 yerde geçer[3]. Müfred geldiği yerler şunlardır: İnsanlar vahyi, beşerî bir varlıktan ziyade bir melek vasıtası ile bekler[4], kadınlar, güzelliği sebebi ile Yusuf'un beşerî bir varlıktan ziyade bir melek olduğunu zannederler[5], Allah'ın izni olmadan bir meleğin şefaati geçersizdir[6], iki defa da Arş yanında[7] saff halinde[8] duran melekler manasına gelip topluluk ismi olarak geçer[9].

Melekler, sayı bakımından çokturlar. Bunların çokluğunu ifade etmek için Rasûlullah (s.a.s)'ın: "Gök gıcırdamaktadır. Gıcırdamakta da haklıdır. Zira gökte ayak basacak hiçbir yer yoktur ki orada secde veya rükû eden bir melek bulunmasın"[10] hadisini zikretmek yeter. Yine Rasûlullah (s.a.s) Efendimiz, Mi'râc gecesi semaya yükseltildikleri zaman kale burçları gibi bir yerde bir takım melekler görmüştü. Bunlar birbirlerinin yüzüne doğru mütekâbilen yürüyüp gidiyorlardı. Bunların nereye gittiklerini Peygamberimiz Cebraile sorunca Cebrail: Bilmiyorum, ancak yaratıldığımdan beri ben bunları görürüm ve önceden gördüğümün bir tanesini bir daha görmem, der. O meleklerden birine, ikisi birden ne zaman yaratıldığını sorduklarında, o da bilmediğini ancak Allah Teâlâ'nın her dört yüz bin senede bir yıldız yarattığını, kendisi yaratıldığından beri de dört yüz bin yıldız yaratıldığını söyler[11]. Bu rivayetler, meleklerin son derece çokluğunu ve ilâhî kudretin genişliğini, azametini ve büyüklüğünü göstermektedir ki, nitekim Allah Teâlâ da: "Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez"[12] buyurarak bu gerçeğe işaret etmiştir.

Değişik görevler icra eden pek çok melek çeşidinden bahsedilebilir. Bunları en genel manada iki guruba ayırabiliriz:

1- Melâike-i tabîiyyûn: Bu kısım melekler, ruhlar aleminde baki kalan, ister latîf ister kesîf olsun bütün cismânî karışıklıklardan tecerrüd etmiş bulunan melekler/ulvî ruhlardır. Bunlara "Mukarrebûn, Müheyyemûn" da denir ki, Allah Teâlâ'nın, Adem'e secde etmekten kaçınan İblis'e hitaben buyurduğu **"Em künte mine'l-'âlîn: Yoksa sen el-'Âlîn gurubundan mısın?**[13]" âyetindeki "el-'Âlîn" lafzıyla meleklerin bu gurubuna işaret ettiğine dair bir görüş vardır.

2- Melâike-i unsuriyyûn: Bunlar, ruhlar mertebesinden cisimler mertebesine indirilmiş olan melekler olup, insanların kesîf cisimleri olduğu gibi bunların da latîf cisimleri vardır. Adem (a.s)'e secde ile emrolunan melekler işte bunlardır. Cebrâil dahil küçük büyük bütün yer ve gök melekleri bu gurubun içindedirler; bunlardan hiçbiri,

1 el-A'râf 7/19.
2 Bkz. Abdulbaki, M. Fuad, el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzı'l-Kur'an, "el-Melâike" maddesi, s. 675, İstanbul, ts.
3 Bkz. Abdulbaki, M. Fuad, el-Mu'cemu'l-müfehres "Melek" maddesi, s. 674.
4 el-En'âm 6/8, 9, 50; Hûd 11/15, 33; el-İsra 17/95; el-Furkân 25/8.
5 Yûsuf 12/31.
6 en-Necm 53/26.
7 el-Hâkka 69/17.
8 el-Fecr 89/22.
9 Bkz. Macdonald, D. B., İslam Ansiklopedisi, «melâike» maddesi, M.E.B. Yay., VII, 661.
10 et-Tirmizi, Zühd, 9; İbn Mâce, Zühd, 19.
11 Elmalılı, Hak Dini, I, 306. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. el-Kaşânî, Mevla Muhsin Muhammed b. el-Mürteza, İlmü'l-yakîn fî usûli'd-dîn, Kum, 1358-1400, I, 308 vd.
12 el-Müddessir 74/31.
13 Sâd 38/75.

asla o gurubun dışına çıkamazlar[1]. Melâike-i unsuriyyûn da, kendi aralarında gruplara ayrılırlar ki bunların başında dört büyük melek olarak bilinen Cebrâîl, Mîkâîl, Azrâîl ve İsrâfil gelmektedir. Bunlara tabi olan meleklerin haddi ve hesabı yoktur.

Kur'an-ı Kerim'de belirtildiğine göre bu dört büyük meleğin dışında Arş'ı taşıyan melekler[2], Arş'ın çevresinde bulunan melekler[3], Cennet melekleri[4], Cehennem melekleri[5], İnsanları korumakla görevli melekler[6] ve İnsanın iyi ve kötü işlerini, sözlerini yazan melekler[7] vs. gibi değişik melek grupları bulunmaktadır

Melekler, Allah'ın elçileri olmaları[8], şeref ve fazilet itibariyle Allah'a yakın bulunmaları[9], sürekli Allah'a kulluk ve itaat halinde bulunup, bıkıp usanmaksızın gece gündüz sürekli Allah'ı tesbih etmeleri[10], Allah'a asla isyan etmeyip, O'nun emri ile hareket etmeleri[11], pek güçlü ve kuvvetli varlıklar olmaları[12] ve sürekli Rablerinden korku üzere bulunmaları vb[13]. gibi ortak vasıfları bulunmaktadır..

Görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerim'de meleklerden, onların fiillerinden ve özelliklerinden çokça bahsedilmektedir[14]. Onların bir vazifesi de Peygamber Efendimiz'e, diğer peygamberlere ve mü'minlere belli durum ve şartlara göre yardımda bulunmalarıdır. Biz, bu makalede meleklerin Peygamber Efendimiz'e yardımlarını müstakil olarak ele alacağız.

II- RASÛLULLAH (S.A.S)'IN HAYATINDA GERÇEKLEŞEN ÖNEMLİ OLAYLAR VE SAVAŞLARDA MELEKLERİN YARDIMI

Bilindiği üzere melekler, manevî varlıklardır. Bu özellikleri sebebiyle onlarla en çok irtibat kurabilecek olanlar da, maneviyatı yüksek bulunan kimselerdir. Şurası kesindir ki, Peygamberimiz (s.a.s), son ve en üstün peygamber olarak gönderilmek üzere terbiye edilip yetiştirildiği için maneviyatı çok yüce idi. O, Allah'ın izniyle bu hususiyetine istinaden meleklerin en büyüğü vahiy meleği Cebrail (a.s) ile irtibat kurabilmiş ve Kur'an-ı Kerim'i ondan vahyen alabilmiştir. Rasûlullah (s.a.s)'ın hayatta bulunduğu zaman diliminin bir bütün olarak diğer meleklerle de içli dışlı olduğunu belirtmeliyiz. Kur'an-ı Kerim'in verdiği bilgilere göre melekler, sürekli olarak Peygamberimiz (s.a.s)'e salavât getirmekte; O'nun için dua ve istiğfarda bulunmakta ve önemli hadiselerde, özellikle de gazvelerde guruplar halinde O'nu ve askerlerini desteklemektedirler. Şimdi bu hususları daha detaylı sunmaya çalışalım:

1 Bursevî, Rûhu'l-Beyân, İstanbul, 1389, VII, 219. Ayrıca bkz. Konuk, Ahmed Avni, Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi, İstanbul, 1994, I, Mukaddime, s. 27, et-Tahrîm 66/6.
2 el-Hâkka 69/17.
3 ez-Zümer 39/75.
4 ez-Zümer 39/73.
5 Bkz. et-Tahrîm 66/6; el-Müddessir 74/30; ez-Zuhruf 43/77; el-'Alak 96/17-18.
6 er-Ra'd 13/11.
7 el-İnfitâr 82/9-11; Kaf 50/17.
8 Fâtır 35/1.
9 el-Enbiyâ 21/26.
10 el-Enbiyâ 21/19-20; el-Bakara 2/30; es-Sâffât 37/165-166.
11 el-Enbiyâ 21/27; et-Tahrîm 66/6.
12 Buna işaret eden ayetler için bkz. el-Bakara 2/255; ez-Zümer 39/68; en-Necm 53/5; Hûd 11/82-83.
13 en-Nahl 16/50.
14 Bkz. Abdülbaki, Muhammed Fuad, el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzı'l-Kur'ân, İstanbul, ts, "melek ve melaike" kelimeleri.

A- Cebrâil (a.s)'in Rasûlullah (s.a.s)'a Yardımı

Özellikle bi'setten vefatına kadar Rasûlullah (s.a.s)'ın Cebrâil (a.s) ile sürekli irtibat halinde bulunduğunu açıkça görmekteyiz. Kur'an-ı Kerim'i yirmi üç yıl boyunca peyderpey Peygamberimiz (s.a.s)'e Cebrâil indirmiş; bunun dışında da gerektiği her zaman Peygamberimizin yanında belirmiştir. Dolayısıyla Rasûlullah (s.a.s)'a Allah'ın izniyle kesintisiz ve en büyük yardım Cebrâil (a.s)'den gelmiştir.

Rasûlullah (s.a.s), Kur'an vahyine mazhar olmadan evvel, Allah Teâlâ'nın husûsî sevki ve tevfîkiyle bir hazırlık devresi geçirmiştir. Yaşadığı toplumun içinde bulunduğu çirkefliklere ve insanların perişan hallerine çok üzülen o mübarek insan, azığını alarak Rabbıyla başbaşa kalmak arzusuyla Hira mağarasına gelir, orada pek çok gece ibâdete koyulurdu. Yine bu şekilde ibadet etmekte olduğu bir sırada vahiy meleği Cebrail gelerek ilk defa Alak Sûresi'nin ilk beş âyetini okutmuştur. Müteakiben Hz. Peygamber, korkarak ve kalbi titreyerek dönüp Hatice'nin yanına gelmiş, kendisini örtmelerini istemiş, neye uğradığı hususundaki endişesini dile getirmiş, Hz. Hatice ve diğer akrabaları, bir kısım iyi vasıflarını sözkonusu ederek onu teskin etmeye çalışmışlardır. Varaka b. Nevfel ise, sürekli okuduğu Kitab-ı Mukaddes'ten edindiği bilgilere dayanarak, ona görünen bu varlığın, Hz. Musa'ya da gelen Nâmûs-ı Ekber yani Cebrail olduğunu ve kendisine peygamberlik vahyi getirdiğini söylemiştir[1].

Bu rivayet, Hz. Peygamber'in vahiyle ve dolayısıyla Cebrâîl (a.s) ile ilk karşılaşma sahnesini anlatmaktadır. Sonra bir süre vahiy kesilmiş, Rasûlullah (s.a.s) derin bir hüzne kapılmış ve pekçok kere sabahleyin kalkıp kendisini dağların tepesinden fırlatmak istemiştir. Ancak kendini atmak üzere dağın tepesine her çıktığında, Cibrîl ona görünüp: "Ey Muhammed, muhakkak sen Allah'ın gerçek resûlüsün" ikazında bulunduğundan, bu sözler onun ızdırabını dindirmiş ve gelecekten ümitvar olmasına vesile olmuştur[2]. Görüldüğü üzere vahyin başladığı andan itibaren her türlü zorluk anlarında Cebrail, Hz. Peygamber'in yardımına yetişmiş; onu teskin ve teselli etmiştir.

Cebrail'in yaptığı ehemmiyetli ve büyük işlerden biri de, şeriatleri ve ilâhî kitapları peygamberlere indirmesidir. Bu sebeple ona Nâmûs-ı Ekber denmiştir. Şüphe yoktur ki, Kur'an vahyini ve bunun dışındaki hadîs-i kudsî ve diğer hadîs vahiylerini de Peygamberimiz'e Cebrail getirmiştir. Nitekim:

"De ki: Onu Mukaddes Ruh (Cebrâil), iman edenlere sebat vermek, müslümanları doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için Rabbin katından hak olarak indirdi"[3], **"De ki: Cebrâîl'e kim düşmansa şunu iyi bilsin ki Allah'ın izniyle Kur'ân'ı senin kalbine bir hidayet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve mü'minler için müjdeci olarak o indirmiştir"**[4] âyetleri, Kur'an'ın Cebrâîl vasıtasıyla inzal olunduğunu kesin bir dille ifade etmektedir.

---

1 el-Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 3; Tabir, 1; Tefsîru Sûreti 96, 1; Müslim, İman, 252; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, IV, 233.

2 Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, IV, 233.

3 en-Nahl 16/102.

4 el-Bakara 2/97.

Ehl-i Sünnet inancına göre peygamberlik kesbî değil vehbîdir, yani kimse kendi gayret ve çalışmasıyla peygamber olamaz, ancak Allah Teala dilediği kullarını peygamber olarak seçer. Hz. Muhammed (a.s)'i de yine Allah, kendi iradesiyle peygamber seçmiş, vahyetmek üzere Cebrail'i ona göndermiştir. Şurası açık ki, peygamberlik manevi ve kutsal bir meslek, kişinin Allah katındaki derecesini yücelten bir durumdur. Allah'tan gelen peygamberlik vahyi de, direk kalbe işleyen, kalbi dirilten ve ruha canlılık ve inşirah veren bir keyfiyettir. Bu bakımdan içinde yaşadığı cahiliye toplumunun çirkefliklerinden ruhu daralan Hz. Peygamber'e, ilahi vahyin Cebrail'le birlikte gelmesi sonderece sevindirici bir durum olmuştur. Bu noktada Cebrail, Hz. Peygamber'i manen, kalben ve ruhen takviye eden yaratıkların başında gelmektedir.

Vahyin başlangıcından itibaren Hz. Peygamber'in vefatına kadar Cibril'in gelip gitmesi devam etmiştir. Şu var ki, Cebrâîl Hz. Peygambere bazen melek sûretinde, bazen de insan sûretinde gelirdi. Ayetlerin ve bir kısım rivayetlerin bildirdiğine göre Hz. Peygamber, Cebrâîl'i iki kez aslî suretinde görmüştür. Bunların ilki yeryüzünde Hira mağarasında, diğeri ise Mi'râc gecesi semada vuku bulmuştur. Her iki görüşme de Necm Sûresi'nde bildirilmiştir. İlk görüşle ilgili olarak: **"O (Kur'an'ı) (Peygamber'e) güçlü, kuvvetli ve üstün yaratılışlı biri (Cebrail) öğretti. Sonra en yüksek ufukta iken asıl şekliyle doğruldu"**[1] buyurulmuştur. İkinci görme ise Mi'râc gecesi semada Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında meydana gelmiştir. Bu görmeyi ise Necm Sûresi'nde yer alan, **"Andolsun ki (Peygamber Hz. Muhammed) o (Cebrâîl)'i, diğer bir kere de Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında gördü"**[2] âyetleri bildirmektedir.

Cebrail'in insan suretinde gelmesi ile ilgili olarak şu rivayet önemlidir: Hâris b. Hişâm (r.a)'ın, "Sana vahiy nasıl geliyor, ey Allah'ın Rasûlü?" sorusuna Rasûl-i Ekrem (s.a.s): *"Vahiy bazen bana zil sesi gibi gelir ki, -vahyin bana en şiddetli ve en zor olan kısmı budur-, sonra benden ayrılır ve gelen vahyi ezberlemiş olurum. Bazen de melek bana insan şeklinde temessül eder, benimle konuşur, ben de dediğini ezberlerim"*[3] şeklinde cevap vererek meleğin insan şekline girdiğini bildirmiştir. Kur'an-ı Kerim'de de Cebrail'in Meryem'e tam bir insan şeklinde temessül ettiği[4]; diğer bir kısım meleklerin de İbrâhîm ve Lût (a.s)'a yakışıklı gençler şeklinde geldiği[5] zikredilmektedir. Daha sonra da ele alacağımız gibi, savaşlarda mü'minlere yardıma gelen meleklerin de beyaz atlar üzerinde insan sûretinde geldikleri kaydedilmektedir.

Şunu hemen belirtelim ki, meleklerin bulundukları yerlere ve hallere münasip bir tarzda böyle şekillere girmeleri, Allah Teâlâ'nın kendilerine verdiği bir güç ve özellik sayesinde olup bu şekiller tamamen hayalî ve misalîdir. Bunların kendilerine has özellikleri vardır. Meleğin insan sûretine girmesi, yemek ve içmek vb. gibi insana özgü şeylerin onlarda bulunmasını gerektirmez. Nitekim melekler, yakışıklı gençler şeklinde İbrâhîm (a.s)'e misafir olarak gelmişler ve fakat kendilerine ikram edilen yemeğe ellerini bile uzatmamışlardır[6].

---

1 en-Necm 53/5-7.
2 en-Necm 53/13-14.
3 el-Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 2.
4 Meryem 19/17.
5 Bkz. Hûd 11/69, 77.
6 Bkz. Hûd 11/69-70. Meleklerin değişik şekillere girmeleri ve bunun izahı sadedinde geniş bilgi için bkz.

Cebrâîl (a.s)'in görevi, sadece Allah Teâlâ'dan aldığı vahyi Peygamberimiz (s.a.s)'e tebliğ etmekten ibaret değildi. O, her sene Ramazan ayının her gecesinde Rasûlullah (s.a.s)'ın yanına gelir, O'nun okuduğu Kur'an'ı dinlerdi. Yani Rasûlullah (s.a.s) ile birlikte, kendilerine özgü bir alemde Kur'an dersi yaparlardı[1].

Cebrâîl (a.s), Allah Teâlâ'nın murad ettiği şekilde namaz kılmayı öğretmek üzere Peygamberimiz (s.a.s)'e imamlık yapmıştır. Buhârî'nin Sahîh'inde geçtiği üzere Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: *"Cibrîl geldi, bana imamlık yaptı, ben de onunla birlikte (bir vakit) namaz kıldım. Sonra (diğer vakit) namazını, sonra (diğer vakit) namazını, sonra (diğer vakit) namazını, sonra (diğer vakit) namazını yine onunla birlikte kıldım"*. Rasûlullah (s.a.s) bunları söylerken parmaklarıyla beş kez namaz kıldığının hesabını yapmışlardır[2].

Buna benzer başka bir rivayette de Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurmaktadırlar: *"Cibrîl bana Beytullah'ın yanında iki kez imamlık yaptı. Güneş zeval vaktine gelince bana (öğle) namaz(ını) kıldırdı. Bir şeyin gölgesi kendi misli kadar olunca ikindi namazını, oruçlu iftar ettiği zaman akşam namazını, şafak kaybolunca yatsı namazını, oruçluya yeme ve içmenin haram olduğu zaman da sabah namazını kıldırdı. Ertesi gün olunca da bir şeyin gölgesi kendi misli kadar olduğu vakit öğlen namazını, bir şeyin gölgesi kendinin iki misli kadar olduğu vakit ikindi namazını, oruçlu iftar ettiği zaman akşam namazını, gecenin üçte biri geçince yatsı namazını, ortalık ağardığı zaman da sabah namazını kıldırdı. Sonra bana dönüp dedi ki: Ey Muhammed (s.a.s), işte bu, senden önceki peygamberlerin namaz kıldıkları vakitler ve bu iki vakit arasında bulunan vakitlerdir*[3].

Cebrâîl (a.s) Peygamberimiz (s.a.s) sadece namaz kılmayı ve onun vakitlerini değil aynı zamanda abdest almayı da talim buyurmuşlardır. Nitekim bir hadîs-i şerifte de Allah Rasûlü (s.a.s): *"Vahyin ilk zamanlarında Cibrîl gelerek bana abdesti ve namazı öğretti. Abdesti bitirince de bir avuç su alıp fercinin olduğu kısma serpti"*[4] buyurarak bunu ifade etmişlerdir.

Cebrail (a.s), Rasûlullah (s.a.s)'ın pek sıcak bir dostu idi. Rivayetlerden anladığımıza göre hasta oldukları zaman ziyaretlerine gelir ve ona şifa dileğinde bulunurdu. Nitekim bir hadis-i şeriflerinde Peygamberimiz (s.a.s): *"Cibrîl bana gelip: Ey Muhammed, hasta mısın? dedi. Ben de, evet, deyince (benim şifa bulmam için) şu duayı yaptı: Sana eziyet veren her şeyden, can sahibi her şeyin şerrinden ve her hasetçi gözden Allah'ın adıyla seni tedavi ediyorum. Seni Allah'ın adıyla tedavi ediyorum. Allah sana şifa verir"*[5]. buyurarak aralarında mevcut olan bu irtibattan bizleri haberdar etmişlerdir.

Siracuddin, Abdullah, el-İmân bi'l-melâketi, sıfâtühüm, esnâfühüm, vezâifühüm, mevâkifühüm, Haleb, 1990, s. 31-36. el-Mîzân isimli tefsirin müellifi Muhammed Hüseyn et-Tabâtabâî, "teşekkül" ile "temessül" arasında büyük bir farkın olduğunu; meleklerin teşekkül değil temessül ettiklerini; meleğin insan şeklinde temessül etmesinin ise, onu gören kimseye sadece insan sûretinde zuhûr etmesi demek olduğunu, halbuki onun müşâhede ve idrak zarfı içinde melekî sûretlere sahip bulunduğunu belirtir. Bununla beraber meleğin insan şeklinde ve sûretinde "teşekkül" etmesi halinde onun hem hariçte hem de zihinde insan olacağını söyler. (Bkz. et-Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin, el-Mahlûkâtü'l-hafiyye fi'l-Kur'an: Melâike, cin, iblîs, Beyrut, 1995, s. 7).

1 el-Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 5; Bed'ü'l-halk, 6; Menâkıb, 23; İbn Mâce, Sıyâm, 2; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I, 288, 367, 373.

2 el-Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6; Müslim, Mesâcid, 166.

3 Ebû Davud, Salât, 2; et-Tirmizî, Salât, 1; İbn Mâce, Salât, 1; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I, 333, 354.

4 İbn Mâce, Tahâret, 58; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, III, 410; IV, 69, 161, 179.

5 Müslim, Selâm, 39-40; Ebu Davud, Tıb, 19; et-Tirmizî, Cenâiz, 4; İbn Mâce, Tıb, 36-37.

Cebrail'in Hz. Peygamber'e özel olarak yardım etmek istemesinden biri de Taif seferinden dönüşte gerçekleşmiştir. Peygamberimiz (s.a.s), nübüvvetten sonra Kureyşlileri İslâm'a davet etmeye başlamış, Mekke döneminde senelerce süren bu davete, azınlık bir grup hariç, fazla icabet eden olmamış, bilakis Kureyşliler, İslâm'a karşı cephe alarak amansız bir mücadeleye girişmişler ve müslümanlara olmadık işkenceler yapmışlardı. Siyer kitaplarımız bununla ilgili malumatlarla doludur. İşte Kureyş'in bu katı tavrından bunalan Rasûlullah (s.a.s), İslâm'a destek olacak kimseler bulmak maksadıyla nübüvvetin onuncu yılında azadlısı Zeyd b. Harise ile Taif'e gidip oradaki Sakîf kabilesini İslâm'a davet etti. Fakat onlar Peygamberimiz (s.a.s)'in davetini kabul etmedikleri gibi, onu yurtlarından kovdular, dönüp giderken de yapmadık eziyet bırakmadılar. Halkı ve köleleri Peygamberimizin geçeceği yolun iki tarafına oturtarak onu taşlattılar. Peygamberimiz çok zor durumda kaldı, ayaklarından kanlar aktı. Rasûlullah (s.a.s), bu halini Rabbine arz ve şikayette bulundu. Fakat kendisinden razı olduğu takdirde bütün bu olup bitenlere aldırış etmeyeceğini söyledi[1].

Rasûlullah (s.a.s), fevkalâde mahzûn bir halde Mekke'ye döndü. Ancak Karnusseâlib denen mevkiye varınca kendine gelebildi. İşte orada Cebrâil (a.s) ile karşılaştı. Hz. Peygamber (s.a.s), bunu şöyle anlatır:

"Başımı kaldırıp baktığım zaman, bir bulutun beni gölgelemekte olduğunu gördüm. Tekrar baktım. Bir de ne göreyim, bulutun içinde Cebrail var!. Hemen bana: Şüphe yok ki Allah, kavminin sana söylediklerini ve sana verdikleri red cevaplarını işitti de onlar hakkında dilediğini, kendisine emredesin diye, sana dağlar meleğini gönderdi, dedi. Dağlar meleği bana seslendi ve selam verdi, sonra da: Yâ Muhammed! Şüphe yok ki Allah kavminin sana söylediklerini işitti. Ben dağlar meleğiyim. Rabbın dilediğini bana emredesin diye, beni sana gönderdi. Şimdi ne dilersen dile. Eğer onların üzerlerine, iki dağı kapamamı dilersen, dile kapayıvereyim, dedi. Bu teklife kaşılık Rasûlullah (s.a.s): "Hayır, ben onların helak olmalarını istemem. Bilakis Allah'ın onların sulblerinden, yalnız Allah'a ibadet edecek, O'na hiçbir şeyi şerik koşmayacak kimseler çıkarmasını dilerim!"[2] buyurdu.

Bu hadise, her durumda meleklerin Peygamberimize yardıma hazır olduklarını gösterdiği gibi, ayrıca Rasûl-i Ekrem (s.a.s)'in, ne kadar sabırlı, insanlara karşı ne kadar derin bir merhamet duygusuna sahip olduğunu ve onların İslâm'a girmeleri hususunda ne kadar iştiyaklı ve duyarlı bulunduğunu ortaya koymaktadır.

İlgili rivayetlerden öğrendiğimize göre İsra ve Mi'rac olaylarında da Cebrail, Hz. Peygamber'le birlikte bulunmuştur. Çoğunluğa göre bu hârikulâde olay, hicretten yaklaşık bir buçuk yıl önce, meşakkatli Taif seferinden ve Peygamberimizin en büyük destekçileri amcası Ebu Talip ve muhtereme zevceleri Hz. Hatice validemizin peş peşe vefat etmelerinden sonra pek sıkıntılı bir dönemden geçen Rasûlüne yüce Rabbin en büyük bir ikramı olarak vuku bulmuştur. Olayın İsrâ kısmı yani Rasûl-i Ekrem (s.a.s)'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya götürülmesini ihtiva eden kısım İsrâ Sûresi'nin birinci ayetinde anlatılmaktadır. Mescid-i Aksâ'dan göklere urûcu ihtiva

1 Bkz. İbn Sa'd, et-Tabakât, I, 211-212; İbn İshak- İbn Hişam, es-Sîre, II, 60-61; İbn Kayyim, Zâdü'l-me'âd, II, 52; Köksal, Asım, İslam Tarihi, 66 vd.

2 el-Buhari, Bed'ü'l-halk, 7; Müslim, Cihad, 111.

eden Mirac kısmı ise Necm Sûresinin ilk kısımlarında özet olarak, sahîh hadis kaynaklarının Rasûlullah (s.a.s)'dan rivayet ettikleri hadislerde de mufassal bir şekilde anlatılmaktadır. Hülâseten ifade edecek olursak Rasûlullah (s.a.s) Mekke'de iken Cibrîl (a.s) geliyor, göğsünü yararak içini temizliyor ve iman ve hikmet dolduruyor. Sonra elinden tutarak semaya doğru yükseltiyor. Her kat semada bir peygamberle karşılaşıyor, merhabalaşıyor. En nihayet kaza ve takdiri yazan kalemlerin cızırtılarını duyacak bir yüksekliğe ulaşıyor. Burada önce elli vakit, daha sonra taksir edilerek beş vakit namaz farz kılınıyor. Oradan Sidretü'l-Müntehâ'nın yanına varıyor. Cibrîl (a.s) orada kalıyor. Peygamberimiz oradan cennete giriyor ve cennetin pek çok güzelliklerini seyrediyor. Buna benzer daha pek çok harikulâde durumlar müşahede ediyor[1]. İşte bu olayların cereyanı esnasında hep Cebrâil (a.s) Rasûlullah (s.a.s) ile birlikte bulunmuş, ona arkadaş olmuş ve ona yardım etmiştir.

Cibrîl (a.s)'in daha bir çok hususlarda Rasûlullah (s.a.s) ile ilgisi ve irtibatı sözkonusudur. Cebrâil ve diğer melekler, Rasûlullah (s.a.s) Efendimizin dostu ve yardımcılarıdırlar. Nitekim Peygamberimiz (s.a.s) ile aralarında vuku bulan ve Tahrîm Sûresi'nin inmesine sebep olan bir hadise sebebiyle Allah Teâlâ, Aişe ve Hafsa validelerimize hitaben: **"... Eğer (kıskançlık, sır yayma vs. sebeplerle) Peygambere karşı birbirinize arka verirseniz bilesiniz ki onun dostu ve yardımcısı Allah, Cebrâîl ve salih mü'minlerdir. Bunların ardından melekler de ona yardımcıdırlar"**[2] buyurarak, bütün bunların Rasûl-i Ekrem (s.a.s)'in destekçileri ve yardımcıları olduklarını açıkça ifade etmişlerdir. Buradan şunu anlamak mümkündür ki, Allah Teâlâ en basit durumlarda bile sevgili Peygamberini yardımcısız ve destekçisiz bırakmamış; daha zor hallerde ise desteğini daha çok artırmıştır. Bu da, Peygamberimizin Allah katındaki derecesinin ne kadar yüce olduğunu göstermektedir. Cebrâil, harplerde de Hz. Peygamber'le beraber savaşa iştirak etmiştir ki, bunu, makalenin ilerleyen kısımlarında inceleyeceğiz.

B- Meleklerin Hz. Peygamber'e salât etmeleri

Burada Allah ve meleklerin Hz. Peygamber'e özel olarak "salât" etmelerinden bahsetmek gerekir. Peygamberimiz (s.a.s), mahlukatın en şereflisi olarak yaratılmış, bütün melek, ins ve cin aleminin hatta bütün peygamberlerin efendisi kılınmış, bu sebeple Allah Teâlâ katında üstün bir derece ve şerefe nâil olmuştur. Gerçi Allah Teâlâ, bütün mü'min kullarını sever ve onlar üzerine rahmet, ihsan ve feyzini indirir. Nitekim **"Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için, üzerinize melekleriyle beraber rahmetini gönderen Allah'tır"**[3] ayeti bu noktaya temas eder. Fakat bütün mü'minler içinde Rasûlü Hz. Muhammed'e apayrı bir yer vererek O'nu tekrîm ve teşrîf eder. İşte bu tekrimlerden biri de O'nun, melekleriyle birlikte Peygamberimiz (s.a.s)'e salât etmesidir. Mevzu ile ilgili olarak âyet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır:

"Allah ve melekleri Peygamber'e çok salevât getirirler. Ey mü'minler! Siz de ona salevât getirin ve ona tam bir teslimiyetle selam verin"[4].

1 Bkz. el-Buhârî, Salât, 1; Enbiyâ, 5; Müslim, İman, 263; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, V, 122, 143.
2 et-Tahrîm 66/4.
3 el-Ahzâb 33/43.
4 el-Ahzâb 33/56.

Ayet-i kerimede "salevât getirirler" diye tercüme ettiğimiz ifadenin Arapça karşılığı olarak "yusallûn" fiili kullanılmaktadır. Bu kelime "sallâ, yusâllî, salâten" kökünden gelmektedir. "Salât" ise, sözlük itibariyle dua, tebrîk ve temcîd manalarını taşır[1].

Müfessirlerin açıklamalarına göre "Allah'ın salâtı"ndan maksad O'nun rahmeti, mağfireti, övgüsü, ikramı ve bereketidir[2]. "Meleklerin salâtı"ndan maksat ise onların dua ve istiğfarlarıdır[3].

Bu âyet-i kerime gösteriyor ki Allah Teâlâ, rahmet, mağfiret, bereket ve senasıyla; melekler de dua ve istiğfarlarıyla Peygamberimiz (s.a.s)'e daima ikramda bulunmaktadırlar. Bu sebeple ayetin devamında da bütün mü'minlere, dua ve niyazlarla onun üzerine Allah'ın salevâtını, rahmetini ve bereketini niyaz etmeleri; selam vererek ona hürmet etmeleri; bir manaya göre de hiç incitmeden ona teslim olup emir ve nehiylerine harfiyyen inkiyad etmeleri emrolunmaktadır[4].

Ayet-i kerimeden anlayacağımız bir mana da şudur ki, Allah Teâlâ kullarına Peygamberinin yüceler yücesindeki mevkiini haber vermekte ve onu kendisine yakın meleklerin yanında övdüğünü, meleklerin de onun için mağfiret dilediklerini bildirmektedir. Sonra da ülvî ve süflî alemin varlıklarının ona övgü ve senada ittifak edip birleşmeleri için bu süflî alemdeki insanlara, Peygamberine salat ve selam getirmelerini emretmektedir[5].

Alimlerin belirttiklerine göre bu ayet-i kerime, Peygamberimize salevât getirmenin farz olduğunu göstermektedir. Fakat bu farziyetin keyfiyeti hakkında ihtilaf sözkonusudur. Bir kısım alimler, *"Yanında adım zikrolunup da bana salavât getirmeyenin burnu sürtülsün"*[6], *"Allah Teâlâ benim için iki melek görevlendirmiştir. Ben bir müslümanın yanında anıldım da bana salavât getirdi mi, mutlaka o iki melek ona 'Allah seni bağışlasın' derler. Allah Teâlâ ve diğer melekleri de o iki meleğe cevap olarak 'Amîn' derler. Bir müslümanın yanında da adım zikrolunduğunda da bana salavât getirmedi mi, mutlaka o iki melek 'Allah seni bağışlamasın' derler. Yüce Allah ve öteki melekleri de o iki meleğe cevaben 'Amîn' derler"*[7] vb. hadislerden de hareketle Peygamberimizin ismi her zikredildiğinde salavât getirmenin farz olduğu görüşündeler. Bir kısmı, her mecliste -şayet ismi birden çok zikredilecekse- bir defa salavât getirmenin; diğer bir kısmı ise ömürde bir defa salavât getirmenin farz olduğunu söylemişlerdir[8].

Bazı alimler, bu hususta zikrettiğimiz farklı görüşler içinde en faydalısı ve ihtiyata en layık olanının şüphesiz her zikredildiğinde ona salavât getirmeyi öngören görüş

1 el-Cevherî, es-Sıhâh, VI, 2402; er-Râğıb el-Isfehânî, el-Müfredât, s. 285.

2 el-Beğavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesûd, Me'âlimu't-Tenzîl, Beyrut,1992, III, 541; İbn Atıyye, Abdulhak b. Ğâlib, el-Muharreru'l-vecîz, Beyrut, 1993, IV, 398; İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, Zâdu'l-Mesîr, Beyrut, 1987, VI, 398.

3 el-Beğavî, Me'âlimu't-Tenzîl, III, 541; İbnu'l-Cevzî, Zâdu'l-Mesîr, VI, 398; Ebussuud, İrşâdu'l-akli's-selîm, Beyrut, 1994, VII, 113.

4 en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed, Medârikü't-Tenzîl, Beyrut, 1996, III, 454; el-Beydâvî, Envâru't-Tenzîl, II, 135. Ayrıca bkz. el-Alûsî, Rûhu'l-me'ânî, XXII, 77, 79.

5 İbn Kesîr, Tefsîr, VI, 447.

6 et-Tirmizî, es-Sünen, De'evât, 100; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 254.

7 Hadisi İbn Kesir Tefsirinde kaydetmekte ve bunun gerçekten garip bir hadis olduğunu isnadının da zayıf olduğunu söylemektedir. (Bkz. İbn Kesir, Tefsir, VI, 466.

8 en-Nîsâburî, Nizâmuddin Hasan b. Muhammed el-Huseyn, Ğarâibu'l-Kur'ân ve reğâibu'l-Furkân, Mısır, 1968, XXII, 29; el-Alûsî, Rûhu'l-me'ânî, XXII, 82 vd.

olduğunu belirtmişlerdir[1] ki bizim kanaatimiz de bu şekildedir. Zira, Allah Teâlâ'nın ve O'nun meleklerinin kendisine salavât edeceği derecede yüksek bir mevki ve şerefe sahip olan ve bizler için herşeyden daha üstün bir mana ve ehemmiyet ifade eden Peygamberimize, her anıldığında salavât getirmek bir vecibe olmalıdır.

C- Hicret Sırasında Meleklerin Yardımı

Mekke'de yıllar boyu müşriklerin en acımasız saldırı ve işkencelerine maruz kalan mü'minler, Rasûlullah (s.a.s)'ın müsaadesiyle peyderpey Medine'ye hicret etmişlerdi. Geride pek az kimse kalmıştı. Rasûlullah (s.a.s), hicret etmek için Rabbinin iznini bekliyordu. En sonunda bu izin de tahakkuk edince en sadık arkadaşı Hz. Ebubekir (r.a)'le Medine'ye doğru yola koyuldu. Hicret esnasında müşrikler tarafından ısrarla takip edilen Hz. Peygamber (a.s.) ve Hz. Ebubekir (r.a.) bir ara Sevr mağarasına sığınmışlardı. Müşriklerin seslerini duyuyorlardı. Hz. Ebubekir (r.a.) korkmuştu. Rivayete göre müşrikler, mağaranın girişindeki örümcek ağı ve güvercin yuvasını görünce, içeride kimse yoktur, diye bırakıp gittiler[2]. Burada Hz. Ebubekir: "Eğer oraya gelen müşriklerden biri ayaklarına baksaydı, muhakkak bizi ayakları altında görürdü", dedim de Resûlullah (s.a.s): *"Ey Ebubekir! Üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkındaki bu endişen niyedir"*, buyurdu[3] İşte bunun Allah'ın gönderdiği meleklerden müteşekkil görünmez ordu sayesinde olduğunu şu ayet-i kerime dile getirmektedir:

"Eğer siz ona (Rasûlullah'a) yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah yardım etmiştir: Hani kafirler, onu, iki kişiden biri olarak (Ebubekir ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına: Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir, diyordu. Bunun üzerine Allah ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu (meleklerden bir ordu) ile destekledi ve kafir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir"[4].

Allah Te'âlâ orada Peygamberini, katından indirdiği görünmez melek orduları ile takviye etmiştir[5]. Bu melek orduları, mağaranın ağzına kadar yaklaşan müşrikleri şaşkınlaştırmış ve onları, Resûlullah (s.a.s)'ı takip ve tarassuttan alıkoymuşlardır. Yoksa Medine'ye varıncaya kadar müşriklerin Allah Resûlüne ulaşmaları ve onu bulmaları gayet kolaydı. Bu melekten ordular onlara mani olmuşlardır[6].

D- Bedir Gazvesinde Meleklerin Yardımı

Medine'ye hicret edilip, **"Kendileriyle savaşılan (yani düşmanların hücûmuna uğrayan mü'min)lere, uğradıkları o zulümden dolayı (bilmukâbele savaşa) izin verildi. Muhakkak Allah, onlara yardım etmeye kadirdir"**[7], **"Sizinle savaşanlarla, Allah yolunda siz de savaşın. Fakat haddi aşmayın (haksızlık etmeyin). Muhak-**

1 Bkz. en-Nîsâburî, Ğarâibu'l-Kur'ân, XXII, 29; Ebussuud, İrşâdu'l-akli's-selîm, VII, 114; Elmalılı, Hak Dini, VI, 3923.
2 et-Taberi, Câmi'u'l-beyân, X, 95; İbn Kesir, Tefsîr, IV, 95.
3 el-Buhari, Tefsir Sûreti't-Tevbe; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I, 4.
4 Tevbe 9/40.
5 et-Taberi, Câmi'u'l-beyân, X, 96.
6 İbn Aşûr, Muhammed Tâhir, Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr, Tunus, 1984, X, 204.
7 el-Hacc 22/39.

kak Allah haksız taarruz edenleri sevmez"[1] âyetleriyle mü'minlere savaşma hakkı tanındıktan sonra müşiklerle ilk kanlı çarpışma Hicretin ikinci yılı Ramazan ayında vuku bulmuştur. Kureyşlilerin Medine'ye karşı tasarladıkları ilk baskın hareketini önleme teşebbüsünden ileri gelen ve "Büyük Bedir Gazvesi" olarak anılan bu savaşta müşriklerin ordusu 950 veya bin kişiyken, İslâm ordusu 305 kişiden ibaretti. Müslümanların üç misli olan müşrik ordusunun 100 atlısı, 700 develisi vardı ve pekçoğu zırhlıydı. Müslümanlar ise hem sayıca hem de techizat bakımından çok zayıf durumda idiler. Ayrıca pek hazırlık yapamadan buraya kadar geldiklerinden durum pek kritikti. Rasûlullah (s.a.s), sürekli Rabbine niyaz halinde: *"Allahım! İşte bu Kureyş müşrikleri, olanca kibir ve gururları, olanca büyüklenmeleri ve övünmeleriyle geliyorlar. Sana meydan okuyor, Rasûlünü yalanlıyorlar. Allahım bana yapmış olduğun yardım vâdini yerine getir. Allahım onları sabahleyin helak et. Allahım sen bana kitap indirdin. Müşriklerle çarpışmayı emrettin. İki tâifeden (kervan veya ordudan) birisini nasîb edeceğini de vâdettin. Sen verdiğin sözden caymazsın!"*[2] diye dua etmekteydi.

Sonra savaş bütün şiddetiyle başlamış, Kureyşin korkunç saldırılarına karşı müslümanlar kahramanca dayanmışlar, büyük gayret göstermişler, Allah'ın yardımı sayesinde Kureyş ordusunu müthiş bir bozguna uğratıp zafere ulaşmışlardır. Müşriklerden yetmiş ölü ve yetmiş esir varken, müslümanlar sadece ondört şehit vermişlerdir[3].

Kur'an-ı Kerim, Bedir'de mü'minlerin kazandıkları bu galibiyetin Allah'ın yardımıyla olduğunu ve bu savaşta meleklerin mü'minlere yardıma geldiklerini haber vermekte ve konu ile ilgili olarak ayet-i kerimelerde şöyle buyurulmaktadır:

"O (Bedir'de düşmanla karşı karşıya geldiğiniz) vakit siz Rabbinizden yardım diliyordunuz da "ben de işte ardarda bin melekle size yardım ediyorum" diye duanızı kabul buyurmuştu. Bunu da Allah size sırf bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştı. Yoksa zafer ancak Allah katındandır. Gerçekten Allah mutlak galiptir ve hikmet sahibidir"[4].

Bu ayetlerin sebeb-i nuzulü hakkında hadîs kaynaklarımızda şu hâdise anlatılır: Bedir günü Hz. Peygamber (s.a.s.) ashabının üçyüz küsür kişi, müşriklerin ise bin kişiden daha fazla olduğunu görünce kıbleye yönelmiş, sonra kollarını uzatarak: *"Ey Allahım vadettiğin nerede? Ey Allahım bana vadettiğini yerine getir. Ey Allahım eğer İslam ehlinden şu topluluğu helak edecek olursan, yeryüzünde bir daha sana asla ibadet edilmez"* diye niyazda bulunmuştu. Hz. Ömer devamla şöyle anlatır: Hz. Peygamber, Rabbından o kadar imdad istedi ve dua etmeye devam etti ki sırtından ridası düştü. Ebubekir geldi, ridasını aldı ve ona giydirdi. Sonra: Ey Allah'ın elçisi, Rabbına bu kadar yalvarman sana yeter. Muhakkak ki O, sana vadettiğini yerine getirecektir, dedi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu. O gün Allah Te'âlâ müşrikleri hezimete uğratmış, onlardan yetmiş kişi öldürülmüş, yetmiş kişi de esir edilmiştir...[5].

1 el-Bakara 2/191.

2 İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-târîh, Mısır, 1301, II, 58; Köksal, M. Asım, İslam Tarihi, İstanbul, ts., IX, 130.

3 Bkz. Hasan İbrahim Hasan, İslam Tarihi, (Çev. Sadreddin Gümüş-İsmail Yiğit), İstanbul, 1985, I, 146-147; Konrapa, M. Zekai, Peygamberimiz, İstanbul, 1987, s. 160-161.

4 Enfâl, 9/9-10.

5 el-Buhârî, Meğâzî, 4; Müslim, Cihad, 58; Ebu Davud, Cihad, 131; Tirmizi, Tefsiru Sûre 8, 3. Ayrıca bkz. et-Taberî, Câmi'u'l-beyân, IX, 127; İbn Kesîr, Tefsîr, III, 558.

"Birbiri ardında bin melekle size imdad ederim" ayetinde geçen **"murdifîn"** kelimesini İbn Abbas (v. 68/687-688), "peşpeşe gelen" şeklinde açıklamıştır. Bu kelimenin "size imdad olarak" anlamında olması da muhtemeldir. Mücahid (v. 103/721) ve Kârî İbn Kesir (v.120/738) de kelimeyi böyle açıklamışlardır. İbn Abbas'ın bu ayet hakkında, "herbir meleğin ardından bir melekle; biri bir diğerinin hemen peşinden", dediği de nakledilmiştir[1].

İbn Cerir et-Taberî'nin (v. 310/922) Hz. Ali (r.a.)'den nakline göre, Cibrîl bin melek içinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sağından inmiş, o sırada Hz. Ebubekir de orada bulunmuştur. Mikâil ise bin melek içinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'in solundan inmiş, Hz. Ali de o sırada Hz. Peygamber (s.a.s.) (ve ordunun) sol kanadında bulunmuştur[2]. Müfessir İbn Kesîr'e (v. 774/1372) göre, bu rivayetler içinde meşhur olan Ali b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan naklettiği şu açıklamadır: Allah Te'âlâ Peygamberine (s.a.s.) ve mü'minlere bin melekle yardım etmiştir. Yani bin meleği onlara imdad olarak göndermiş; Cibrîl beşyüz melek içinde ordunun bir kanadında, Mikail de beşyüz melekle ordunun öbür kanadında bulunmuştur[3].

Kaynaklarda İbn Abbas'tan şöyle bir hadise nakledilmektedir: Bedir harbi esnasında müslümanlardan biri, önündeki müşriklerden birinin peşinden koşarken birden üzerinde bir kamçı ve bir atlı sesi işitir. Atlının "Ey Hayzûm, durma ilerle, ileri atıl", demekte olduğunu duyar. Bu sırada önündeki müşriğin upuzun yere serilmiş, burnu ezilmiş ve kamçı vurulmuş gibi burnunun yarılmış olduğunu görür. Ensardan olan bu zat, Allah Resûlü (s.a.s.)'ne gelip olayı haber verince O (s.a.s.): "Doğru söyledin. O, üçüncü semânın imdadındandır" buyurur[4].

Buhârî'nin "Meleklerin Bedir'de hazır bulunması" babında Bedir ehlinden olan Rifaa b. Râfî ez-Zurâkî'den nakledilen bir rivayete göre, Cibrîl Hz. Peygamber (a.s.)'e gelerek, *"İçinizde Bedir ehlini nasıl sayarsınız?"* diye sormuş, Allah Resûlü (s.a.s) de, *"Müslümanların en üstünlerinden"* diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Cibril, *"Meleklerden Bedir'de hazır bulunanlar da böylecedir"*[5] diyerek, meleklerin Bedir harbine iştirak ettiklerini haber vermiştir.

Allah Teâlâ bu yardımı, sırf mü'minlere bir müjde olsun diye, bir de bununla kalpleri huzura kavuşsun diye yapmıştır. Değilse Allah Te'âlâ, bunlarsız da düşmanlarına karşı mü'minlere yardım etmeye kadirdir. İşte bu inceliğe binâen âyetin son kısmında, "yardım ancak Allah katındandır" buyurulmuştur. **"Eğer Allah dileseydi onlardan intikam alırdı"**[6] vb. ayetlerde bu durum açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca Allah Te'âlâ'nın mü'minlerle kafirleri savaştırmasında, mü'minlerin elleri ile kafirleri öldürmesinde; kafirlerin elleri ile de mü'minlerin öldürülmesinde pek çok hikmeti vardır[7]. Dolayısıyle hakikatte yardım ne maddi sebeplerden ve görünüşteki kuvvetlerden, ne de meleklerden değildir. Gerçekte yardım sadece Allah Teâlâ'dandır. Şu kadar var

1 et-Taberî, Câmi'u'l-beyân, IX, 127-128; İbn Kesîr, Tefsîr, III, 560.
2 et-Taberî, Câmi'u'l-beyân, IX, 128.
3 İbn Kesîr, Tefsîr, III, 560.
4 İbn Kesîr, Tefsîr, III, 560-561.
5 el-Buhârî, Meğâzî, 11; İbn Mâce, Mukaddime, 11.
6 Muhammed 47/4.
7 Örnek olarak Muhammed 47/4-6; Al-i İmrân 3/140-141; Tevbe 9/14 ayetlere bakılabilir.

ki bütün güç ve kuvvetin sahibi olan Allah, koyduğu kanunlar (sünnetullah) gereği, bütün olayları genellikle bir sebebe bağlı olarak icra etmektedir. Meleklerin mü'minlere yardımı da bu kabildendir. Binaenaleyh Allah Te'âlâ mü'minleri zafere kavuşturmak, korku ve acılarını yüreklerinden silip atmak, heyecan ve telaşlarını teskin etmek, ayrıca verdiği müjde ile de güven ve huzurlarını artırmak istediğinden dolayı onlara bin melekle imdat göndermiştir. Böylece, dileyince zayıfları kuvvetlilere galip getireceğini, istemeyince de maddi ve manevi kuvvetlerin hiçbir işe yaramayacağını bildirerek mü'minlere vazifelerini yapma hususunda, kendilerini zayıf görerek ümitsizliğe düşmemelerini, karamsar olmamalarını, Allah'ın yardımından ümit kesmemelerini ve maddi açıdan en ümitsiz görünen zamanlarda bile azimli, kararlı ve ümitli olmalarını emretmiştir[1]. İşte bu manayı ifade etmek üzere ayet-i kerime, Allah'ın çok güçlü (azîz) ve yaptığı her işin pekçok hikmete mebnî (hakîm) olduğunu bildiren esmasıyla nihayete erdirilmektedir.

Devam eden ayetlerde Allah Teâlâ, meleklerin Bedir'deki durumlarından bir tablo sunarak: **"O zamanda Rabbin meleklere şöyle vahyediyordu: Ben sizinle beraberim, mü'minlere sebat verin. Kafirlerin yüreğine korku salacağım, hemen boyunlarının üstüne vurun, parmaklarına, parmaklarına vurun"**[2] buyurmaktadır ki bu, Allah Te'âlâ'nın, Peygamberine ve mü'minlere yardım için indirmiş olduğu meleklere, inananlara sebat vermelerini vahyettiğini açıklamaktadır. Ayetteki "fesebbitû" kelimesine "onlara yardım edin", "onlarla birlikte savaşın" ve "onların sayılarını çoğaltın" şeklinde manalar verilmiştir[3].

Bir yoruma göre ayetteki **"hemen boyunlarının üstüne vurun, parmaklarına, parmaklarına vurun"** emri, "mü'minlere sebat verin" emrinin tefsiri olarak meleklere yöneliktir. Zira kafirlerin kalplerine korku atmaktan daha büyük yardım ve meleklerin kafirlerin boyunlarına ve parmaklarına vurup onları öldürmelerinden daha büyük sebat verme olamaz. Bu ikisinin birlikte olması ise yardımların en büyüyüdür[4]. Bu yorumdan hareketle meleklerin Bedir'de bizzat harbe iştirak ettiklerini ve sıcak savaşa katıldıklarını söylemek mümkündür. Alimlerin bu konuda fikir birliği vardır. Eğer bu "onlara sebat verin" emrinden tefsir değilse, buna göre "onlara sebat verin"den murad, onların hatırlarına kalplerini takviye edecek ve savaşa karşı azim ve niyetlerini düzeltip bileyecek şeyler getirin ve onlara, meleklerle yardım olunduklarına kani olacakları şeyler izhar edin, demek olur[5].

Rivayete göre melek, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ashabından birinin yanına gelir ve müşriklerin: "Allah'a yemin olsun ki eğer bizim üzerimize hucûm edecek olurlarsa biz bozguna uğrarız", dediklerini işittim der, müslümanlar da bunu birbirlerine haber verirler ve gönülleri kuvvetlenirdi[6].

Bedir harbinde meleklerin mü'minlere yardımı ile ilgili olarak Al-i İmrân süresinde geçen ayetlerde de şöyle buyurulmaktadır:

1 et-Taberî, Câmi'u'l-beyân, IX, 129; İbn Kesîr, Tefsîr, III, 561-562; Elmalılı, Hak Dini, IV, 2374.
2 Enfâl, 9/12.
3 İbn Kesîr, Tefsîr, III, 565.
4 ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, II, 148.
5 ez-Zemahşeri, el-Keşşâf, II, 148.
6 et-Taberî, Câmi'u'l-beyân, IX, 132; ez-Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, el-Keşşâf, Beyrut, ts., II, 148; İbn Kesir, Tefsîr, III, 565.

"Andolsun, sizler güçsüz olduğunuz halde Allah, Bedir'de de size yardım etmişti. Öyle ise Allah'tan sakının ki O'na şükretmiş olasınız. O zaman sen, mü'minlere şöyle diyordun: İndirilen üçbin melekle Rabbinizin sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil midir. Evet siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, nişanlı beş bin melekle sizi takviye eder. Allah bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bu sayede rahatlasın diye yaptı. Zafer, yalnızca mutlak güç ve hikmet sahibi Allah katındandır. Allah kafirlerden bir kısmının kökünü kessin veya onları perişan etsin, böylece bozulmuş bir halde dönüp gitsinler -ki bu işte senin yapacağın bir şey yoktur- yahut (müslüman olsunlar da) tevbelerini kabul etsin, ya da (ısrar ederlerse) onlara azap etsin diye (Allah Bedir'de size yardım etti). Çünkü onlar zalimdirler"[1].

Bu va'din Bedir'de mi yoksa Uhud'da mı olduğu hakkında ihtilaf edilmiştir. Birinci görüşe göre **"Hani sen mü'minlere diyordun"** ayeti **"Allah Bedir'de size kat'i bir zafer vermişti"** ayetine atfedilmiştir. Dolayısıyle bu va'd Bedir'de olmuştur. Bu görüş; Hasan el-Basrî (v. 110/728), Amir eş-Şa'bî (v. 109/727) ve başkalarından rivayet edilmiştir. İbn Cerîr de bu görüşü tercih etmiştir. Zira rivayete göre o sıra, Kürz b. Cabir el-Muharibî'nin müşriklere yardım edeceği yönünde müslümanlara bir haber gelmiş ve endişelenmelerine sebep olmuştur. Buna karşılık iki kademeli ilahî yardım bildirilmiş ve müşrikler dağılmış, bunu haber alan Kürz de yardımdan vaz geçmiştir[2].

Rebi' b. Enes, "Allah müslümanlara bin meleği yardıma gönderdi. Melekler sonra üçbin, daha sonra da beşbin oldular" şeklinde bir görüş belirtmektedir. Bu görüşe göre, bu ayetler ile, **"Hani siz Rabbınızdan imdat istiyordunuz da; birbiri ardında bin melekle size imdad ederim, diyerek duanıza icabet etmişti"** (Enfâl 8/9) ayetinin arası telif edilmelidir. Hemen şunu belirtmek gerekir ki, Enfâl sûresindeki ayette bin sayısının zikredilmesi, ayetteki "murdifîn: ardarda gelen" kelimesi sebebiyle meleklerin üçbin ve daha fazla olmasına ters düşmez. Zira bu kelimeden, gönderilen bin meleğe başka binlercesinin eklenmesi ve peşlerinden gönderilmesi anlamı rahatlıkla anlaşılabilir. Ayıca Enfâl sûresindeki ayetin akışı da buradaki ayetlerin akışına benzemektedir[3].

Bedir'de mü'minler, kendilerinden geçmiş bir halde, Peygamberimiz (s.a.s)'in yanında öbek öbek dikilip durdukları zaman, Peygamberimiz (s.a.s) onlara, Cebrâil'in, Mikâil'in ve İsrâfil'in biner melekle yardıma geldiklerini müjdelemiştir[4]. Rivayete göre; önce, benzeri görülmedik şiddetli bir rüzgar gelmiş, sonra geçip gitmiştir. Arkasından ikinci bir rüzgar gelmiş, o da geçip gitmiştir. Daha sonra üçüncü bir rüzgar gelmiştir. Birinci rüzgarda Cebrâil, bin melekle gelip Peygamberimiz (s.a.s)'in yanında yer almış; ikinci rüzgarda Mikâil, bin melekle gelip Peygamberimiz (s.a.s)'in sağında yer almış; üçüncü rüzgarda da İsrâfil bin melekle gelerek Peygamberimiz (s.a.s)'in solunda yer almıştır[5].

1 Al-i İmrân, 3/123-128.
2 et-Taberî, Câmi'u'l-beyân, III, 49-53. Bkz. İbn Kesîr, Tefsîr, II, 93.
3 İbn Kesîr, Tefsîr, II, 94.
4 el-Vakidî, el-Meğâzî, Mısır, 1948, sy. 41.
5 İbn Sa'd, et-Tabakât, Beyrut, 1957, II, 16; el-Hakim, el-Müstedrek, Riyad, ts, III, 68-69.

Rivayetlerde meleklerin başlarına beyaz sarık sarmış oldukları, sarıklarının uçlarını arkalarına salıverdikleri, yalnız Cebrâil'in sarığının sarı olduğu[1]; meleklerin hepsinin kır atlarla geldikleri, atlarının alınlarında sarkan perçemleri bulunduğu; ayrıca bu meleklerin, çoğu rivayetlerde sarı, beyaz veya siyah sarıklı oldukları bildirilmiştir[2].

Dolayısıyla Enfal ve Ali İman sûrelerinde yer alan Bedir gazasıyla alakalı ayetleri şu şekilde telif edebiliriz: Allah Te'âlâ Bedir savaşında mü'minlere başlangıçta bin melek ile yardım etmiş, bundan sonra Kürz haberleri üzerine inmiş olan üçbin meleğin yardımı ile müşriklerin dağılmasını çabuklaştırmıştır. Şayet düşmanlara Kürz'ün yardımı hemen geliverecek olursa, mü'minlerin sabırlı ve takva sahibi olmaları şartıyla alametli, nişanlı, simaları belli beşbin melek daha göndereceğini de vadetmiştir. Şu halde düşmana yardım gelmemiş ve zafer tamam olmuş bulunduğundan, bu beşbine ihtiyaç kalmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber bu beşbin nişanlı meleklerin de savaşa katılmamış olmakla beraber, indikleri ve hazır oldukları hakkında rivayetler de mevcuttur[3].

Bütün tefsir ve siyer alimlerinin ittifakla bildirdiklerine göre, Bedir harbinde melekler inmiş ve kafirlerle harbetmişlerdir. Bedir harbinin dışında meleklerin bizzat harbe katılmayıp ancak çok sayı ile yardım halinde bulunmuş oldukları rivayet edilmiştir. Allah'ın bir meleğinin, yerin altını üstüne getirmeye gücü yettiği halde, böyle birçok melek ile yardım, kulların fiillerine olan ilâhî yardımın bir tecellisidir. Bu gibi durumlarda insanların gözünde kemmiyetin de özel bir önemi olduğu da bir gerçektir. Şu halde meleklerin çoğaltılması mücahitlerin keyfiyet bakımından kuvvetlerinin artmasını ifade eder. Bunun için devam eden ayetlerde vuku bulan ve vaad edilen bu yardımın, sırf mü'minlere müjde olmak ve kalplerinin yatışmasını sağlamak için yapıldığı belirtilmektedir[4].

Nakledildiğine göre müşrikler, Bedir'de müslümanlarla çarpışmaya giriştikleri zaman, sert, ufak taşların, taslardan çıkardıkları madenî sesler gibi, gökten yere sesler gelmeye başlamıştı. Bu sesler müşriklerin önlerinde ve arkalarında çınlayarak yüreklerini titretmiş ve kalplerine korku salmıştır[5]. Peygamberimiz (s.a.s)'in sağında, solunda, önünde ve arkasında tanınmayan kişilerin, müşriklere kılıç vurdukları görülmüştür[6]. Peygamberimiz (s.a.s), Hz. Ali ile Hz. Ebubekir'e, *"Sizden birinizin yanında Cebrâil, diğerinizin yanında Mikâil ve İsrâfil bulunuyor"* buyurmuştur[7].

Sahabeden Ebu Davud Mâzinî, Bedir günü müşriklerden birinin peşine düştüğünü, kılıcı onun başına erişmeden, adamın kellesinin yuvarlandığını gördüğünü, onu, kendisinden başka birinin vurup öldürdüğünü zannettiğini anlatır[8]. Yine sahabeden Sehl b. Huneyf de, Bedir gününde, herhangi bir müslüman, bir müşrikin başına kılıcını çaldığı zaman, kılıç daha onun başına erişmeden, kellesinin bedeninden kopup yere yuvarlandığını gördüklerini söyler[9].

1 İbn İshâk-İbn Hişâm, es-Sîre, Mısır, 1955, I-II, 653; et-Taberî, Tarih, Mısır, 1326, II, 282.
2 et-Taberî, Câmi'u'l-beyân, III, 54-55; İbn Kesîr, Tefsîr, II, 94-95.
3 et-Taberî, Câmi'u'l-beyân, III, 49-53; İbn Kesîr, Tefsîr, II, 94.
4 Elmalılı, Hak Dini, II, 1171.
5 el-Vakidî, el-Meğâzî, s. 70.
6 el-Vakidî, el-Meğâzî, s. 57.
7 İbn Sa'd, et-Tabakât, III, 175-176; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğâbe, III, 21.
8 Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, V, 450; İbn Abdilber, el-İsti'âb, IV, 1644; İbnü'l- Esîr, Üsdü'l-Ğâbe, V, 184.
9 et-Taberî, Tarih, II, 283-284; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğabe, IV, 118; M. Asım Köksal, İslâm Tarihi, IX, 141-144,.

Müslümanlara yardım için gelen melekleri, kaçan ve esir alınan müşriklerden görenler ve anlatanlar da vardır. Hüveytıb b. Abdulüzza, Bedir'de müşriklerle beraber bulunduğunu, birçok meleklerin, yerle gök arasında çarpışıp esirler aldıklarını gördüğünü fakat bundan hiç kimseye bahsetmediğini söyler. Ayıca Huveytıb'ın, kendi kendine: "Bu zat (Hz. Muhammed as), himaye olunuyor, korunuyor" dediği de kaydedilmektedir[1].

Gıfar oğullarında birisi, müşrik iken, amcasının oğlu ile birlikte Bedr'e gelmişler, yenilgiye uğrayan taraftan bir şeyler yağmalamak maksadıyla yüksek bir tepeye çıkıp muharebenin neticesini gözlemeye başlamışlardır. O sırada kendilerine yaklaşan bir bulutun içinde kırbaç, silah şakırtılarını ve at kişnemelerini ve birisinin de "İleri atıl Hayzûm!" dediğini işitince, amca oğlunun ödü patlamış ve olduğu yerde canı çıkmıştır. Öbürü ise korkusundan bayılmış, öle yazmıştır. Hayzûm, Cebrâil'in atının ismi idi. Aklı başına gelen adam, İslâm ordusunun yanına varmış, sonra eski yerine dönmüş, fakat orada önceden işitmiş olduğu şeylerden hiç birisini bulamamıştır[2].

Yapılan bu açıklamalardan hareketle diyebiliriz ki, melekler Bedir'de savaşa iştirak etmişler ve bilfiil mü'minlere yardımda bulunmuşlardır.

E- Uhud Gazvesinde Meleklerin Yardımı

Bedir'den bir yıl sonra Hicretin üçüncü yılında vuku bulan Uhud savaşı, Bedir harbinde fecî bir mağlubiyete uğrayan Kureyşlilerin, bu hezimetin intikamını almak için birçok Arap kabilelerinden üç bin kişilik bir ordu toplayarak Medine'ye doğru harekete geçmeleri üzere başlamıştır. Müşrik ordusu üç bin kişi, İslam ordusu ise sadece bin kişiydi. Üstelik bunların üçyüz kişilik münafık gurubu da yoldan geri dönünce müslümanlar yediyüz kişi kalmışlar, hatta münafıkların bu hareketleriyle neredeyse İslam ordusu dağılıp parçalanacak duruma gelmiştir[3].

Kalan ordusuyla Uhud dağının yanına gelip, karargâhını kuran Hz. Peygamber, Ayneyn geçidine, buradan hiçbir şekilde ayrılmamalarını tenbihleyerek elli okçu yerleştirmişti. Sonra savaş başlamış, ilk raundda müslümanlar galip gelip, müşrikler dağılıp kaçmaya başlamışlardı. Fakat ne yazık ki, İslâm ordusunun galip gelerek ganimet toplamaya başladığını gören okçular yerlerini terkedip aşağıya inmişler, bunu fırsat bilen Halid b. Velid süvari kuvvetleriyle birlikte, tepede kalan az sayıdaki okçuyu da şehit ederek müslümanları arkadan kuşatmıştı. Bu ani baskın üzerine İslâm odusunun düzeni bozulmuş, tam bir hezimet yaşamışlar, hatta Rasûlullah (s.a.s)'ın hayatı bile tehlikeye girmişti. Müslümanların pek çoğu dağılmışlar, geriye kalan bir gurup sahabî, Rasûlullah (s.a.s)'ın etrafında halkalanarak canla-başla onu korumaya ve ona yönelen saldırıları defetmeye gayret göstermişler ama neticede müslümanlar yetmişin üzerinde şehit vermişlerdi[4].

Bir kısım alimlerin yorumuna göre, Kur'an-ı Kerim, pek zorlu bir savaş olan Uhud harbinde de meleklerin mü'minlere yardımda bulunduğunu haber vermekte ve ilgili ayetlerde şöyle buyurulmaktadır:

1 İbn Abdilberr, el-İsti'âb, I, 400; İbnü'l- Esîr, Üsdü'l-Ğâbe, II, 75.
2 el-Vakidî, el-Meğâzî, s. 55-56.
3 Bkz. Al-i İmrân 3/118-122.
4 Bkz. Hasan İbrahim Hasan, İslam Tarihi, I, 149-153; Konrapa, Peygamberimiz, s. 164-177.

"O zaman sen, mü'minlere şöyle diyordun: İndirilen üçbin melekle Rabbinizin sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil midir. Evet siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, nişanlı beş bin melekle sizi takviye eder..."[1].

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bir görüşe göre, âyet-i kerimeler Bedir harbi ile ilgilidir. Diğer bir görüşe göre ise, Allah'ın bu va'di; **"Hani sen mü'minleri savaş için duracakları yere yerleştirmek üzere erkenden evinden ayrılmıştın"**[2] ayetiyle ilgilidir ve bu, Uhud günüdür. Bu görüş Mücahid (v. 103/721), İkrime (v. 105/723), Dahhâk (v. 105/723) ve daha başkaları tarafından dile getirilmiştir. Fakat bunlara göre, beşbin meleğin yardıma gelmesi vaki olmamıştır, zira mü'minler o gün dağılıp kaçmışlardır. İkrime'ye göre, üçbin melek de yardıma gönderilmemiştir. Zira Allah Te'âlâ burada "Evet, sabreder ve sakınırsanız..." buyurarak, meleklerin yardımı için sabır ve takvayı şart koşmaktadır. Halbuki mü'minler o gün sabredememişler, aksine kaçmışlar ve dolayısıyle bir melek dahi yardıma gönderilmemiştir, diye ilave etmiştir[3].

Ancak Uhud'da meleklerin mü'minlere bir takım özel yardımları da olmamış değildir. Siyer ve takabat kitaplarında Uhud harbinde vuku bulan meleklerin bir kısım husûsî yardımlarından bahsedilmektedir. Rivayete göre Uhud harbinde sancaktar olan Mus'ab b. Umeyr şehid düşünce, sancağı, Mus'ab'ın suretinde bir melek almıştır[4]. Peygamberimiz (s.a.s), *"Gel ey Mus'ab"* diye ona seslendiği zaman, Melek, Peygamberimiz (s.a.s)'e dönüp: "Ben, Mus'ab değilim" demiş; Peygamberimiz (s.a.s), de, onun bir melek olduğunu, kendisine yardım için geldiğini anlamıştır[5].

Sa'd b. Ebî Vakkâs, Uhud günü, Rasûlullah (s.a.s)'ın sağında ve solunda beyaz elbiseli iki kişi gördüm ki, onlar, en şiddetli şekilde çarpışıyor idiler. Onları ne bundan önce, ne de sonra görmüşlüğüm vardır[6] demektedir.

Haris b. Sımme'nin bildirdiğine göre Rasûlullah (s.a.s) Uhud günü kendisine, Abdurrahman b. Avf'ı görüp görmediğini sorar. O da: Evet ey Allah'ın Rasûlü! Dağın eteğinde müşriklerden kalabalık bir birliğin onun üzerine yürüdüklerini gördüm. Yanına gidip onu korumaya niyetlendimsede, senin yanında bulunmayı daha uygun buldum, der. Peygamber (s.a.s): *"Melekler onunla beraber çarpıştılar"* buyurur. Bunun akabinde Haris, Abdurahman'ın yanına döndüğünde onu, vurulup yere düşmüş yedi kişi arasında bulur. Ona: Şu sağındakilerin hepsini sen mi öldürdün? diye sorar. O ise: Şu Ertat b. Abd-i Şurahbil ile şu iki kişiyi ben öldürdüm. Fakat şunları kimlerin öldürdüklerini görmüş değilim, der. Bunun üzerine Haris, kendi kendine, "Rasûlullah (s.a.s)'ın buyurdukları muhakkak doğrudur" diye söylendiğini nakleder[7].

1 Al-i İmrân 3/124-125.
2 Al-i İmrân 3/121.
3 İbn Kesîr, Tefsîr, II, 94.
4 İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 42.
5 el-Vakıdî, el-Meğâzî, s. 182.
6 el-Vakidî, el-Meğâzî, s. 183.
7 Köksal, Asım, İslam Taihi, X, 179.

Netice olarak, Uhud'da melekler, dağılıp kaçanlara yardım etmemiş olsalar bile, sebat gösterip harbe mukavemet edenlere bir kısım yardımlarda bulunmuşlar ve şehitlerle daha özel bir şekilde ilgilenmişlerdir.

F- Hendek Gazvesinde Meleklerin Yardımı

Hicretin beşinci yılında Kureyş ve Gatafan kabilelerinin, yanlarına müslümanlarla ittifakı bulunan Medine'deki Beni Kurayza kabilesini de alarak 12.000 kişilik bir orduyla müslümanlara saldırıya geçmesiyle başlayan Hendek harbinde, Hz. Peygamber (s.a.s.) istişare ederek Medine çevresine hendek kazdırmış ve askerlerini, hendekten çıkan toprakların ardına mevzilendirmişti. Düşman hendeği aşamamış, fakat bir ay kadar süren kuşatma sırasında yardım alamayan müslümanlar bunalmışlardı. İşte bu sırada bir mucize meydana gelmiş; birden ortaya çıkan soğuk bir fırtına, düşman çadırlarını sökmeye, ateşlerini söndürmeye, atlarını ürkütmeye, bütün düşman ordusunu toza dumana boğmaya başlamıştı. Müslüman askerlerin etrafında sahipleri görünmeyen seslerden tekbirler işitilmekteydi. Sonunda düşman perişan olup, çekip gitmiş, daha sonra Beni Kurayza kabilesinden ihanetlerinin hesabı sorulmuştur. İşte aşağıdaki ayetlerin, bu olay hakkında nazil olduğu rivayet edilmektedir[1]:

"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani size ordular saldırmıştı da, biz onlara karşı bir rüzgar ve sizin görmediğiniz (meleklerden) ordular göndermiştik. Allah ne yaptığınızı çok iyi görmekteydi"[2].

Mücahid'den gelen nakle göre bu görünmeyen ordular, meleklerden müteşekkil ordulardır. Fakat o gün onlar savaşmamışlardır[3]. Bu melekler düşmanları sarmış ve kalplerine korku ürperti salmışlardır. O anda her kabile reisi, ey falanca oğulları gelin, demekte, onların yanında toplandıklarında ise, 'canınızı kurtarın', telkininde bulunmakta idi. Çünkü Allah onların kalplerine korku sarmıştı. O gün Peygamberimiz (s.a.s)'in emriyle düşman arasına gizlice giren Huzeyfe (r.a)'nin anlattığına göre, rüzgar ve Allah'ın gönderdiği melek orduları onlara yapacağını yapmış; ateşlerini söndürmüş, kazanlarını altüst etmiş ve çadırlarını birbirine geçirmiştir[4].

Böylece düşman orduları dağılıp gitmiş ve müslümanlar bu zor durumdan salimen kurtulmuşlardı. Yalnız savaş esnasında hainlik yapıp, aralarında mevcut olan anlaşmayı bozarak müslümanları arkadan vurmaya yeltenen Benî Kurayza yahudilerinin cezaları verilmesi gerekmekteydi. Rasûl-i Ekrem (s.a.s), Kureyşin harbi bırakıp geri dönmesinden sonra öğle vakti Medine'ye gelmiş, Hz. Aişe validemizin evine girmiş, üzerinden silahını çıkarıp yere koymuştu. Yıkanmak üzere gusülhaneye girmiş, başını yıkamış, gusletmişti. O sırada başına beyaz bir sarık sarmış, eğerinin üzeri atlas örtülü bir katıra veya ata binmiş olduğu halde Cebrail geldi. Cebrail'in sarığının taylasanı iki omuzunun arasına salınmıştı. Sırtında zırhlı gömlek vardı. Cebrail Mescidin kapısında, cenazelerin konulduğu yerin yanında durdu. Başından tozları silkti. *"Â! Ey Allah'ın Rasûlü, sen silahını çıkardın mı?"* dedi. Peygamberimiz, evet, buyurdu.

1 Bkz. Hasan İbrahim Hasan, İslam Tarihi, I, 154-161; Konrapa, Peygamberimiz, s. 180-192.
2 el-Ahzâb, 33/9.
3 et-Taberî, Câmi'u'l-beyân, XXI, 81.
4 et-Taberî, Câmi'u'l-beyân, XXI, 81; İbn Kesîr, Tefsîr, VI, 385.

Cebrail: *"Vallahi, biz daha silahlarımızı çıkarmadık. Düşman sana geleliden beri melekler silahlarını çıkarmadılar ve müşrikleri takip etmedikçe de dönmediler. Allah seni yarlığasın, kalk, silahını kuşan ve onların üzerine yürü"* dedi. Peygamberimiz, nereye, kimlerin üzerine deyince, Cebrail: *"İşte oraya!"* dedi ve eli ile Benî Kurayza'ya doğru işaret etti.

Peygamberimiz: *"Ashabım çok yorulmuşlardır, birkaç gün onların dinlenmelerini beklesen olmaz mı?"* **deyince Cebrail:** *"Ya Muhammed! Yüce Allah Benî Kuayza üzerine hemen yürümeni sana emrediyor. Şimdi ben yanımdaki meleklerle onların kalelerine gidiyorum. Allah onları, düz ve sert taş üzerine yumurtayı çarpar gibi çarpacaktır. Bu atımı onların üzerlerine sürüp, kendilerini perişan ve darmadağın edeceğim"* **diyerek dönüp gitti**[1].

Enes b. Malik de, Cebrail'in kumandası altındaki melek süvarilerinin, Ensardan Ganim oğullarının sokaklarından geçip giderlerken kalkan tozları şimdi bile görür gibi olduğunu[2] söylemiştir.

Cebrail gider gitmez Peygamberimiz (s.a.s) de hemen yerinden kalktılar ve ashabına: *"Bize itaat edenler, ikindi namazını Benî Kurayza yurdundan başka bir yerde kılmasın"*[3] **buyurdular. Bu emir üzerine müslümanlar guruplar halinde Kurayzaoğulları mahallesine akmağa başladılar. İslam sancağını Hz. Ali taşıyordu. İslam askerlerini gören Kurayzaoğulları korkularından ne yapacaklarını şaşırmışlar, güç ve kuvvetleri kırılmış, artık sonlarının geldiğini anlamışlardır. Müslümanlara karşı yapmış oldukları kötülükten büyük pişmanlık duyarak Rasûlullah (s.a.s)'tan af dilemişlerse de, Allah Rasûlü onların bu dileklerini kabul buyurmamışlardır. Yirmi beş gün süren muhasaradan sonra teslim olmuşlar, yaptıkları ihanetin cezası olarak erkekleri öldürülmüş ve kadın ve çocukları da esir alınmıştır**[4].

G- Huneyn Gazvesinde Meleklerin Yardımı

Resûlullah (a.s.) Mekke'yi fethettikten sonra onikibin kişilik bir ordu ile Taif'teki Hevazin ve Sakîf kabilelerinin üzerine yürümüş, İslâm ordusunun çokluğunu gören bazı müslümanlar, "Bu ordu artık yenilmez" şeklinde konuşarak kendilerini büyük görmüşlerdi. Fakat Huneyn vadisinde kendilerinden çok daha az bir müşrik ordusu ile karşılaşınca bozguna uğramışlardır. Çünkü onlar çokluklarına güvenmişlerdi[5]. İşte aşağıdaki ayetlerde onların bu durumuna işaret edilmekte ve sonunda Allah tarafından gönderilen melek orduları yardımıyle zafere kavuştukları anlatılmaktadır:

"Andolsun ki Allah, bir çok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn savaşında size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz. Sonra Allah, Resûlü ile

1 Bkz. el-Buhârî, Meğâzî, 31; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, VI, 56; İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 74-75; İbn İshak-İbn Hişam, es-Sire, III-IV, 244; Köksal, İslam Tarihi, XII, 324-325.

2 el-Buhari, Meğâzî, 31.

3 el-Buhari, Meğâzî, 31.

4 Hasan, İbrahim Hasan, İslam Tarihi, I, 163; Köksal, Asım, İslam Tarihi, XII, 343 vd.

5 et-Taberi, Câmi'u'l-beyân, X, 70-72; İbn Kesir, Tefsîr, IV, 68-69.

mü'minler üzerine sekînetini (sukûnet ve huzur duygusunu) indirdi, sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi de kafirlere azap etti. İşte bu, o kafirlerin cezasıdır"[1].

Bu görünmeyen destekçi ordular, meleklerden müteşekkil ordulardır. Allah Te'âlâ onları mü'minlere yardım etmek ve müşriklerin kalplerine korku salmak üzere indirmiştir[2]. Bu meleklerin sayısı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Said b. Cübeyr (v. 95/714), o gün Allah Te'ala'nın Peygamberine beş bin melekle yardım ettiğini naklet-miştir. O bunu, büyük ihtimalle Bedr günü inen meleklere kıyasen söylemiştir. Said b. Müseyyeb'den nakle göre Hüneyn günü inen melekler bizzat savaşmışlardır. Bedir dışında meleklerin savaşmadıklarını söyleyenler de vardır. Bunlara göre meleklerin inmesi mü'minlerin kalplerine güzel duygular atmak içindir[3].

Hüneyn gününde savaşa iştirak eden müşriklerden birisi şöyle demiştir: Hüneyn günü biz, Allah Resûlü (s.a.s)'nün ashabı karşılaştığımızda onlar bize bir koyun sağılacak süre kadar bile dayanamadılar. Onları vurup dağıtınca peşlerinden sürmeye başladık ve beyaz katırın sürücüsüne ulaştık. O'nun, Allah'ın Resûlü (s.a.s) olduğunu gördük. Onun yanında bizi beyaz, güzel yüzlü adamlar karşıladılar. Bize: Yüzler karardı, çirkinleşti; dönün, diyorlardı. Bunun üzerine biz bozguna uğradık ve onlar omuzlarımıza çöktüler[4].

İbn İshak, Cübeyr b. Mut'im (r.a)'den şu bilgiyi nakletmektedir: Hüneyn günü Allah Resûlü (s.a.s) ile birlikte bulunuyordum. İnsanlar savaşırlarken birden gökten inen siyah, çizgili abaya benzer bir şey gördüm. Bizimle düşman orduları arasına düştü. Bunun üzerine karıncaların saçılmış bir halde vadiyi dolduklarını müşahede ettim. Netice de düşmanları feci bir şekilde bozguna uğradılar. Bizler, gökten inip vadiyi dolduran bu varlıkların melekler olduğundan asla şüphe etmezdik[5].

SONUÇ

Allah Teâlâ Peygamberini hiçbir zaman yalnız ve sahipsiz bırakmamış, küçüklüğünden beri onu yakın bir takip ve gözetimine almış, hayatının her safhasında onu melekleri ile desteklemiş ve muhafaza etmiştir. Yukarıda bir kısım gazvelerde meleklerin yardımına yönelik yaptığımız açıklamalar ve bu konuda aktardığımız sahih rivayetler bu durumu açıkça gözler önüne sermektedir. Bu da, daha önceleri de belirttiğimiz gibi, Rasûlullah (s.a.s) Efendimizin Allah katındaki şeref ve üstünlüğünün açık belgeleridir.

1 Tevbe 9/25-26.
2 et-Taberi, Câmi'u'l-beyân, X, 74; er-Razi, Mefâtîhu'l-ğayb, XVI, 22; İbn Kesir, Tefsîr, IV, 70; İbn Aşûr, et-Tahrîr, X, 158.
3 er-Razi, Mefâtîhu'l-ğayb, XVI, 22.
4 er-Razi, Mefâtîhu'l-ğayb, XVI, 22; İbn Kesir, Tefsîr, IV, 70-71.
5 İbn Kesir, Tefsîr, IV, 72.

BİBLİYOĞRAFYA

Allah Kelamı, *Kur'an-ı Kerim.*

ABDUH, Muhammed, *Tefsîru'l-Menâr*, I-XII, Beyrut, ts.

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzı'l-Kur'ân*, İstanbul, ts.

el-ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut, 1352.

AHMED b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul, 1992.

el-ALÛSÎ, Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmud Ebu'l-Fadl, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, 4. Baskı, I-XXX, Beyrût, 1985.

el-ASKALANÎ, Ahmed b. Ali b. Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, I-IV, Beyrut, 1328.

ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, İstanbul, 1990.

el-BEĞAVÎ, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesûd, *Me'âlimu't-Tenzîl*, I-IV, Beyrut, 1992.

el-BEYDÂVÎ, Nâsıruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârut't-Te'vîl*, I-II, Mısır, 1955.

el-BUHÂRÎ, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-sahîh*, Leiden, 1862.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyân*, I-VIII, İstanbul, 1389.

CANAN, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi (Kütüb-i Sitte)*, I-XVIII, İstanbul, ts.

el-CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhâh Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-arabiyye*, (thk. Ahmed Abdulgafûr Attar), Kahire, 1982.

el-CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerif Ali, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Beyrut, 1988.

DURUSOY, Ali, *İbn Sinâ Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri*, İstanbul, 1993.

EBU HAYYAN, Ebu Abdillah Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-muhît*, I-VIII, Beyrut, 1990

EBUSSUUD, Muhammed b. Muhammed el-'İmâdî, İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm, I-IX, Beyrut, 1994.

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, İstanbul, ts.

el-EŞKAR, Ömer Süleyman, *İlmü'l-melâiketi'l-ebrâr*, Beyrut, 1985.

FARABİ, Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed, *el-Medînetü'l-fâzıla,* (çev. Nazif Danışman), İstanbul, 1986

el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecduddin Muhammed b. Yakub, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Abdülalîm Tahavî), Kahire, 1970.

HASAN, İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, (Çev. Sadreddin Gümüş-İsmail Yiğit), I-VI, İstanbul, 1985.

el-HAKİM, Ebu Abdillah en-Nisâburî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, I-IV, Riyad, ts.

İBN ABDİLBER, Ebu Ömer Yusuf el-Kurtubî, *el-İsti'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, I-IV, Kahire, ts.

İBN AŞÛR, Muhammed Tahir, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, I-XXX, Tûnus, 1984.

İBN ATIYYE, Abdulhak b Ğâlib, *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I-V, Beyrut, 1993.

el-Kâmil fi't-târîh, Mısır, 1301.

İBN İSHAK, -İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Mısır, I-IV, 1955.

İBN KAYYİM, Şemsuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ebubekr el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd,* Mısır, 1970.

İBN KESÎR, İsmâîl İmâdüddîn b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I-VIII, İstanbul 1984.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrem, *Lisânu'l-arab*, Beyut, 1992.

İBN SA'D, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* I-VIII, Beyrut, 1957.

İBN SÎNÂ, *eş-Şifâ, el-İlâhiyyât,* Kahire, 1960.

el-İşârât ve't-tenbihât, Kahire, 1958.

İBN TEYMİYYE, Ahmed, Mecmû'u Fetâvâ, Riyad, 1381.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Abdurrahman b. Ali, *Zâdu'l-Mesîr*, Beyrut, I-VIII, 1987.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, I-V, Mısır, 1286.

el-KASİMÎ, Muhammed Cemaluddin, *Mehasinü't-Te'vîl*, Mısır, 1957.

el-KAŞÂNÎ, Mevla Muhsin Muhammed b. el-Mürteza, İlmü'l-yakîn fî usûli'd-dîn, Kum, 1358-1400.

KONRAPA, M. Zekai, *Peygamberimiz*, İstanbul, 1987.

KONUK, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Terceme ve Şerhi*, I-IV, İstanbul, 1989.

KÖKSAL, M. Asım, *İslam Tarihi*, I-XVIII, İstanbul, ts..

el-KURTUBÎ, Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1988.

MACDONALD, D. B., M.E.B. *İslam Ansiklopedisi, Melâike maddesi,* İstanbul, 1979.

MALİK, b. Enes, *el-Muvatta'*, Beyrut, 1994.

el-MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, 5. Baskı, I-XXX, Mısır 1974.

MİRAS, Kâmil, *Tecrîd-i Sarih Tercemesi*, I-XIII, Ankara, 1983.

MÜSLİM, İbn Haccâc, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Kahire, 1955.

en-NESÂÎ, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb, *es-Sünen*, Mısır, 1964.

en-NÎSÂBURÎ, Nizâmuddin Hasan b. Muhammed el-Huseyn, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve reğâibu'l-Furkân*, I-XXX, Mısır, 1968.

er-RAĞIB el-ISFEHÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân, (thk. Muhammed Seyyid Keylânî), Beyrut, ts.

er-RÂZÎ, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-ğayb*, I-XXXII, Tahran ts.

KUTUB, Seyyid, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, I-VIII, Beyrut, ts.

SİRACUDDİN, Abdullah, *el-İmân bi'l-melâketi, sıfâtühüm, esnâfühüm, vezâifühüm, mevâkifühüm*, Haleb, 1990.

es-SUYÛTÎ, Abdurrahman Celaluddin, *el-Habâik fî ahbâri'l-melâik*, Mısır, ts.

ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr, I-VIII, Beyrut 1983.

eş-ŞEYH, Ahmed Hasan, *el-Melâiketü hakîkatühüm, vücûdühüm, sıfâtühüm*, Lübnan, 1991.

et-TABÂTABÂÎ, Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mahlûkâtü'l-hafiyye fi'l-Kur'an: Melâike, cin, iblîs*, Beyrut, 1995.

et-TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, I-XXX, Beyrut 1978.

Tarihu'l-ümem ve'l-mülûk, I-XIII, Mısır, 1326.

et-TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn*, İstanbul, 1984.

et-TİRMİZÎ, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ b. Savra, *es-Sünen*, Kahire, 1937.

el-VAKİDÎ, *el-Meğâzî*, Mısır, 1948.

ez-ZEBÎDÎ, Muhammed Murteda, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kamûs*, Beyrut, 1386,

ez-ZECCÂC, Ebu İshak İbrahim b. eş-Şeriy, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbühû*, (tahkik: Dr.Abdülcelil Abdüh Çelebi), Beyrut, 1988.

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, I-IV, Beyrut, ts.